

Vahtsõaastakuu
19. päiv
2017

Nummõr
2 (378)

Leht mass 0.50€

UMƏ LEHT

VANA-VÖROMAA RAHVA UMAN KEELN LEHT

**Vana-Võromaa
kultuuripärli**

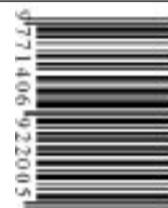
Kae lk 2

**Tulõ kikka-aasta: Pulga Jaan tege
tutvas ummi verevit kikkit**

Kae lk 3

**Ruitlanõ: vald piät uma
nime vällä kandma!**

Kae lk 4

Põlvan peeti «Rahvalõõtsa» finaaloõistlus

HALLIK-KONNULA AIRI

14. vahtsõaastakuu pääväl olf loõdsapääliinan Põlvan Talina TV saatõ «Rahvalõõtsa» finaali, mille võitsõ 9aastanõ loõdsapoiss Arula Ainar.

Võitja om julgõ ja vägeva lauluhelüga pillimiis Suurõ-Jaani kandist. Kuna pillimängun tä viil ässä-klassi ei jõvvassi, selle omma mõnõ asatundja ütelnü, et rahvahääletüse võitsõ nunnumiitre.

Tõsõs mängse hinnäst Kooli Kristi ja kolmandas Järve Ants. Põlva rahvalõ mieldü iks kõgõ inämb uma kandi miis Hinrikusõ Henrik. Viil pääsi «Rahvalõõtsa» finaali Pikä

Tiina ja Lumõ Aigar.

Nuuri olf lava pääl rohkõmb ku saalin – tuu näütäs, et loõdsamäng om clojõun.

Naisivägi (*girl power*) om kah tävveste olõman: kõik lava pääl eräle pilli mängnü naasõ – Pikä Tiina, Kooli Kristi ja eelmädse «Rahvalõõtsa» võitja Semmi Kristin – mõistva pääle pillimängu viil ilosalõ laulda.

Ol' kuulda, et «Rahvalõõtsa» piledi olli juba kuu aigu tagasi vällä müüdü. Pidel olf mõnnus rahvas, loõdsaelo vidjä Tartese Heino tennämine läts väega süämele.

Kuundorkestri sai küll õnnõ kolm luku tetä ja olf nätä, et pillimehe tahtnu viil mängi, ku ei olõs pidänü saatõ lõpuga pito är lõpõtama.

SEMMI RIHO PILT

«Rahvalõõtsa» võitja Arula Ainar (kural), Põlva rahva lemmik Hinrikusõ Henrik ja tõsõ kotussõ saanu Kooli Kristi.

Kangõ Võromaa naasõ Utria dessandil

PEEDOSAARÕ KAISA

12.–14. vahtsõaastakuu pääväl teivä kangõ Võromaa naasõ Virumaal läbi üte rassõmba sõaväematka – Utria dessandi.

Võromaa ringkunna naiskodokaitsja Haina Karme, Maadla Ruth (29), Aste Gristel (25) ja näide tugõja Niilo Tõnu (30) kõndsõ Ida-Virumaa mõtsu pite 100 kilomiitret. Rännäk võtf aigu 38 tunni.

«Kõgõ rassõmb olf sis, ku jäimi kõrras mõtsa suikma,» kõnõf Aste Gristel. «Unõn näi, et olõ joba bussin lämman. A ku silmä vallalõ lei, sis sai arru, et olõ iks viil mõtsan ja piä edesi minemä.»

«Pümmen piät väega ette kaema,» ütelf Haina Karme. «Suiksõ puu nõal, ku kuulsõ krabistamist. Tei silmä valla ja mõtli, et oi, liikma piät. Aiõ hinnäst joba pistü, a sis kai sälä taadõ ja näi, et mu võistkund viil magari ja ma olõssi võlõss võistkunnaga ütlen lännü.»

Et võistlõjijõd pää peris selge es olõ, tullf tuust, et

PILT ERÄKOGOST

Võromaa võistkund Utria dessandil (kuralt): tugõja Niilo Tõnu, Aste Gristel, Maadla Ruth ja Haina Karme pidäsi vasta 100 kilomiitret rassõ mõtsaretke.

38 tunni joosul sai kokko jupikaupa maada nii kats tunni. Ilma magarialda olõminõ ja rassõ matk panni proovilõ nii kihä ku vaimu. Matka tugõjalõ Niilo Tõnulõ jäi silmä, et ku katõ kontrollpunkti vahel tullf

7–10 km lihtsäle kõmpi, sis sutsõ naasõ kõndmisõ pääl magari jäää.

Naiskodokaitsõ Võromaa ringkunna naasõ saiva võistlusõl 22. kotussõ (alosf 28 võistkunda, lõpõf 24).

Mi naisi avif lõpuni kimmäs tahtmine: minevä-aastanõ Võromaa naiskund es jõvva Utria dessanti lõpuni läbi kävvü ja seo võistkund tahtsõ alostõdu afa lõpuni viiä.

Millest kõnõlda tõsõl Kagu-Eesti [eel]arvamusfestivalil?

Vahtsõaastakuu lõpuni saa vällä pakku mõttit Kagu-Eesti tõsõ [eel]arvamusfestivali jaos.

«Välläpakut mõtõ võisi olla sääne, et tuu lääsi umalõ kogokunnalõ kõrda,» selef Kagu-Eesti [eel]arvamusfestivali üts iistvõtja Rätsepä Ott.

[Eel]arvamusfestivali kõrraldaja omma rõõmsa, ku mõttõ välläpakja taht esi festivalil tuu mõttõ ümbre märgotamist iist võtta. A ka tõsõ hää mõttõ võetas vasta ja ku mõnt mõtõ pakutas vällä mitmit kõrdo, sis saa ka tuust [eel]arvamusfestivalil kõnõlda.

Mändse teema Kagu-Eesti [eel]arvamusfestivali jaos vällä valitas, tuust andva kõrraldaja teedä radokuu (veebruari) lõpus.

Kagu-Eesti [eel]arvamusfestival tulõ suvõl (14.07.)

tõist kõrda, iks Eesti suurõtiimuusõumin Varbusõl. Festival om üts kolmõst arvamusfestivalist, tõsõ omma 10.06. Hiiumaal ja 11.–12.-08. Paidõn.

Teedüst saa Rätsepä Oti käest tel 5648 4440, kagueesti @arvamusfestival.ee,

www.arvamusfestival.ee/arvamusfestival-kagu-cestis/.

UL

Riigikohtulõ miildü võrokiilne luuvtüü

HARJU ÜLLE
yile@umaleht.ee

12. vahtsõaastakuu pääväl tunnust riigikohus õigusteemalidsõ opilas-tõie võistlusõ parõmbit, kittä sai ka Võromaa kutsõhariduskeskusõ metallilõikamisõtüü 1. kursusõ opilasõ Issaku Kermo võrokiilne tüü teemal «Annat sõrmõ...».

«Kermo juhendaja Adamsoni

Mehis soovif, et võrokiilne tüü om tõistmuudu ja jääs silmä,» selef Võromaa kutsõhariduskeskusõ eesti keele oppaja Sillamäe Ülle.

Ülle avifki Kermol taad tüüd võro kiilde panda. «Juriidilinõ

SILLAMÄE ÜLLE PILT

Issaku Kermo riigikohtu käest saadu avvokiräga.

jutt olf paras pähkmas – tullf iks vaiva nätä ja loomingulinõ olla,» muheli Ülle.

Issaku Kermo arotas uman tüün etteantut juriidilist küsümüst: kas oppaja või opilasõ käest nutikmassina jõvvuga är võtta, timä telehvõnin nuhki, säält saad teedüsse perrä opilasõ narkomaanis arvada ja tuuperäst koolist vällä visada.

Sillamäe Üllel olf hää miil ka tuu üle, et seo olf ülepäa kõgõ edimäne kõrd, ku Eesti kutsõõppõasutusõ opilanõ riigikohtu konkursilõ tüü saatsõ.

Riigikohus tunnustf kokko 19 gümnaasiumiopilast. Kittä sai viil võrokõisi: Võro gümnaasiumi opilanõ Sulõ Rene, Hugo Treffneri gümnaasiumi opilanõ Narusbergi Henrik ja Kanepi gümnaasiumi opilasõ Lina Kristen-Kalev, Pedäjä (Pettäi) Tauno ja Varuli Jakob.

Kanepi opilaisi tüü om kah ummamuudu – luulõtus ja räpõlugu teema «Annat sõrmõ...» kotsilõ.

Vahtsõnõ rekordhaab

HARJU ÜLLE
yile@umaleht.ee

Vana-Võromaa kõgõ jäm-mämbä haavapuu tiitli napsas hindäle 3,14 m jämme puu Rõugõ kihlkunnan Pähni luuduskaitsõala pääl.

«Koolilatsil om taad nummõrd hää miilde jättä – õkva arv pii matõmaatikast!» muheli puu löõdnü RMK Pähni luuduskeskusõ teedüssejuht Tatsi Taavi. Et tä kõrraldas latsilõ Pähni luuduskaitsõala pääl mõtsaretki, sis om päält kõlakodadõ ja ristipuiõ viil üts kinä asi näüdüdü.

Taavi kõnõf, et Pähni ümbre kasus viil jämmit haavapuid – maa om tuus hää. «Peris kõrgõ omma kah, silmäga kaia nii 40 miitre ümbre. Vast saava asatundja kunagi ka täpsele mõõtma tulla,» luut tä. «Tasus tulla iks mitmõ puu peräst – kõivupuu kasusõ kah tan häste kõrgõs.»

TATSI TAAVI PILT

3,14 m jämme haavapuu Pähni luuduskaitsõala pääl.

Nii või trehvädä, et tast kandist löütäs mõni viil jämmbä haavapuu. Otsi tasus – Eesti rekordini (3,75 m) olõ-i inämb pallo jäänü.

28.01.2017 nakkas Hiina kalendri perrä verevä tulikikka aastak

Pulga Jaan: verrev kikas om rahu esi!

HARJU ÜLLE
ylle@umaleht.ee

Verevä tulikikka aasta tulõmisõ avvus näütäs Urvastõ kihikunna Oe külä talomiis Pulga Jaan (69) umma nellä verevät ja tõisi värviliidsi kikkit.

«Kac, taa om vinne keeli zolotistõi, kullakarva,» seletäs Jaan ja tulõ laudast väällä, pihlõkarva kikas kangli all. Õkva kinni püütü kikas pidä hinnäst sündsäle üllen ja posiid hää meelega ütten peremehega. Tõug om kikkal braama ja Pulga jutu perrä om noid mitmit verevitkõllatsit tuunõ.

«Mullõ miildüs tä värv külh ja suur om tä kah, a näid om väega vaivalinõ üles kasvata,» hindas Pulga Jaan. «Lõuna-Eesti maa pääl ei kasu kikka kunt nii kipõstõ. Taa olf kah nigu kõhnas jäänü – üleväl lac all suurõ summa seen kükif ja kõssif. Vei tä tõistõ paika, et tä inämb süvvä saanu. Ku tä keväjani är eläs, saa täst illus ja tukõv kikas.»

Määndse loomuga braama kikas om? «Oi, nä omma väega rahuligu, võit peris latsi jaos kodusta!» kitt Pulk. «Ku täl kõtt täüs om, ei tii väällägi kõgõst muust värgist.»

Lauda lac all orrõ pääl istus viil sändsit ja mänsit kikkit. «Kac, säääl om umbõs sääne ristand, nigu olf Mangil Maa-leche pildi pääl üsän,» rehk-säs Pulk kääga ülespoolõ. «Väikene tutt om täl pään, tuu om tulnu Inglüse standardi perrä araucanast. Noil omma sinidse muna ja ma usu, et taa kikas perändäs kah sinitsit – sinidse muna geen om dominantnõ geen. Kac, nüüt tulf tõnõ araucana kikas kah väällä, seo om sis Saksa standard – pösõ pääl omma suurõ puhma ja ilma hannalda.»

Inglüse standard om hannaga ja noil puhmõ ei olõ. Pikähannalidsõ, nuu omma mu nõrkus. Säääl omma kats tük-kü – kats velle.»

Edesi kitt Pulk vinläisi orlovi tõugu kõva helüga kikast. «Tuu om pikältlulja, arõtõt tollõ pääle, et häste kavva ja kõvaste kirissi,» seletäs tä. «Ma arva, et panõ tä suvõs hindä magamistarõ aknõ ala. Ku kell kolm iks joba kärätäs, sis piät olõma peremehel kah uni lännü ja vaia eluga tegelemä nakada, mitte enämb videldä.»

Ka orlovi kikas om rahuligu loomuga. «Tõi tä Riia ligidält üte Viktori käest,» jutustas Pulk. «Väega suur fanaatik. Täl om niipallu tõugõ, et niipallu ei olõ ma nännü uman elun. Veneläisi tõu pidävä karmimbalõ pidämisele häste vasta. Araucana kah, nuu omma mägedest sändse nimega indiaanlasi suguharu käest tuudu.»

Ku pallo Pulgal kikkit om, olõ-i miis kokko rehkendänü, no küsumüsele vastust tä võlgu ei jää: «Ma olõ kaenu nii, et ku sääme kõvas tii ja kõik är tapa, kes vähägi kannatas tappa, sis jääs koskil 25 tükü perrä.»

Mille perrä tä otsustas, kelle piät perrä jätmä? «Luudusõn tulõ kirivüst hoita,» seletäs Pulk. «Saman ei taha näid umavaihlõ segädä. Tähtsämpi asju om, kas om püstidse hoiakuga vai hoit niimuudu paralleelselt umma kerre – noid ei tasu segi aia! Mul omma sändse päält kinnidse aiakõsõ, säääl hoiä näid kinni nii kats nädalit ja sis nakka haudmismunnõ võtma.»

Pallo kanno Pulgal om, tuuga om viil segätsemb lugu, no päält saa pidänü iks olõma.

Mändse loomuga om kikas? Pulga Jaan ei mõista kikka loomu kotsilõ ütte väega kimmäst asja väällä tuvva. «Kikkid om nigu inemiisi – flegmaatiliidsi, sangviiniliidsi...» ütles tä. «Mõni ei talu inemise lähedüst ja pand tänitämä õkva, ku inemine üle muru lätt. A omma tuust hää, et ku kull tulõ, sis hoiatasõ tervet karja.»

Jaan om terve elo kikkitkanno pidänü. Määne om olnu kõgõ esierälidse kikas?

«Või ma ei tiia...» võtt küsumüs tedä märgotama. «No näütüses, ku ma poiskõnõ olli ja Varstun elli, sis pruusõ, midä tege varõs, ku tälle kanamuna pessä panda. Edimält värvituu är, varõssõmuna värv. Perän värv lätt maha, a varõs istus iks valgõ muna pääl edesi.»

Ma sai sääält üte häste paksu kikka. Mul es olõ timäga midägi tetä, anni tuu naabrimutilõ. Olf üle 90 vana, a häste kõpõ vanacit. Tuu pand kikkalõ Eduard nimes. Õigõ mitu aastat pidäsi tuud.»

Kikas Aaviksoo ja vele Grigorjevitsi

Nimeliidsi kikkit om Pulgal viil olnu. «Jaapani võitluskana samo hoit kaala häste kõrgõn,» muhelõs tä. «Mul naistõrahvas Elina nakaš tuud kutsma – Aaviksoo. Noh, Aaviksool om kah küländ pikk kaal... Õkva Aaviksoo muudu kül olf, a ma sokuti tä är Lätti.»

Kats velle orlovi kikast olli Grigori Grigorjevits ja Aleksei Grigorjevits. «Aleksei, kelle käest üts kikas nime sai, olf suur tõuarõtaja,» seletäs Pulk. Grigori olf niisama joodik, lõõmamiis ja keisrinna armukõnõ.»

Vanastõ olli kõgõ populaarsõmba kikkanime kas Piitre vai Petja. Pulk pakk, et vast tsaar Piitre I perrä. «A ega kõik kikka ka tsaari ei olõ, mõni om peris lammast!» rehk-säs tä. «No tsaarõ olf kah osa sändsit, kes es kannu umma ammõtit väällä.»

Mänsit inemiisi võisõ kikkaga võrrõlda? Pulga meelet lühembit mihi. «Mu tädi kutsõ umma miist kikkagõnõ – tä olf vast tädist tsipakõsõ vähämb. Mõnõ kotsilõ üteldäs tiukri. Tuu om sis norija nigu tiukrikikkagi.»

Kas Pulgal om olnu ka mõni väega kõva tapukikas? «Jaapani samo om sääne,» seletäs Pulk. «Olf mul üts. Ega tä kedägi es putu. A ku vihas, võisõ neliviis kikast järest läbi pessä ja õkva nii, et lätsit pästmä.»

Om määnegi kikas lauda valitsõja olnu? «Noo, kõik aig teküs määnegi valitsõja,» muhelõs Pulk. «Kolhoosiaigu peeti valgit kanno paar tuhat ütten huunõn seen. Ku säääl kikka naksi kaklõma, sis nä kakli tiiru pääle ütstõsõga. Ku säääl tulli valitsõja, sis noil olf hari hoobis tummõmb ku tõisil. Arvada olf midägi hemoglobiinisaldusõga veren. Tollõs aos, ku tõsõ surmani väsinü olli, olf näil iks viil määnegi jõud ja tollõga nä saivaki valitsõjas. Nuu valitsõja omma pallo parõmba loomuga ku alamba: tiidvä, et näile kiäki vasta ei saa ja näil ei olõ vaia tõisi retsi. A ku mõni alamb valitsõjas saa, tuust ei tulõ midägi väällä! Vähämbält kikkil. A mis inemisega om, noid katsit ma tennü ei olõ!»

HARJU ÜLLE PILDIT

Pulga Jaan uma noorõ braama kikkaga.

Laudan orrõ pääl istus väiku väällävõtõ Pulga Jaani kümnestkunnast kanatõust. Pikk kikkahand, miä paistus, om onagadori ja fõniksi ristandi uma.

Kikas inemise- ja kotussõnimmi seen

SAARÕ EVAR,
nimeuurja

Võromaa nimmi seen om kikas väega tähtsä elläi. Tuu tulõ tuust, et inemist, ütte uhkõt ja horkvalla meesterahvast om hää võrrõlda kikkaga.

Päämidset omma kikkaga kõüdedü inemisenime, noist omma saanu talunime, luuduskotussidõ nime ja muud. Ku võrrõlda Soomõga, sõs säääl om sõna *kukko* 'kikas' nimmi seen pallo

veidemb levinü. Soomõ kotussõnimmi seen omma selgelt harilikumba mõtsaläjäde nime. A meil Võromaal om tervelt 28 talonimme Kikka.

Kikka külä om Verioramõisa külle all. Suurõmbist kotussist omma teedä viil Kikkaoja külä Tsooru kandin, Piirikikka Karulan Taheva valla piiri pääl ja Kikkoja Mehkamaal.

Inemisenimmiga omma kõüdedü ka luudusnime, nt Kikkamägi, Kikkasaar, Kikkakunt, Kikkaorg jt. Kikka-nimeliidsi om elänü mitmõ jõõ veeren, nii om mitu kotust Kikkasild ja üts Kikka purrõ.

Üts kotussõnimmi tüüp om kõüdet õkva luudusõga. Tuu om sääne mächari, kon pääl kasus harvuisi suuri puid. Soomõn ja Karjalan kutsutas säänest kotust tihti Kukonharja, ka Rāpināl Verioral om Kikkahafa mõts ja mõtsavahikotus. Muial Eestin säänest kotussõnimme ei trehvä.

Perenime Kikas vai Kikkas kandjit olf Eestin 2016. aastal 1069. Lisas viil 20 perenime Kikka. Perenimega Kukk tuu muiduki ei võistlõ, tuu nime kandjit olf 2453. Mõni Võromaa perekunnanimi Kukk või olla tulnu ka kuku vai kuka

(käbi) nimetüesest. Tuud näütäse är ka põhilidsõ Setomaa perekunnanime Kukka (47). Illos Setomaa perenimi om ka Kikkatalo (20).

Eesti hingekirän om ka 255 Petuhhovi-nimelist esi kiräpiltent. Perenimist Haan (71) ja Aan (127) om suurõmb osa peri saksa keele sõnast kikka jaos *Hahn*, harilikust perenimest. Läti keelen om kikas *gailis*, a *gailtīs* 'kikkakõnõ' om perekunnanimmin viil harilikumb. Lätist peri nimi Gailit om parhilla 28 Eesti inemisel.

«Rikas nigu Riia kikas,» olf vanast kombõs üteldä. Riia

kikas om muiduki Riia Piitre kerigu torni kullandõ kikas.

Riia perrä omgi Liivimaa kerikide tornõn nätä rohkõmb kikkast, Põhja-Eestin omma iks risti. Vanal-Võromaal om kikas Urvastõ, Vahtsõliina, Harglõ, Põlva ja Rāpinä kerigu torni otsan.

Piitre nimega lätt kikka ku herätäjä tähendüs kokko joba Piibli perrä. Olõ-i sis imeht, et ka harilikku kanakafa ülembät kutsutas sakõstõ nimega Piitre, Petka vai Petruska.

Urvastõ kerigu torni kikas.
HARJU ÜLLE PILT

